

УДК 314.1:314.7

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЇХ КАРТОГРАФІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Рибалка С.В., студентка

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто демографічні проблеми сільських територій України, їх вплив на розвиток села в цілому. Визначено шляхи подолання цих проблем, обґрунтовано підходи до їх картографічного моделювання, наведено можливі перспективи розвитку сіл.

Ключові слова: село, демографічна криза сільських поселень, метод картографічного моделювання, демографічні карти.

Постановка проблеми

Проблемам українського села протягом багатьох років, ще починаючи з ХХ століття, приділялось недостатньо уваги з боку суспільства і держави, а хід соціально-економічного розвитку нашої держави 1990-х поставив український народ перед реальною загрозою зменшення чисельності населення. За період незалежності демографічна ситуація в Україні стала вкрай несприятливою. Так з 1991 р. серед населення України смертність перевищувала народжуваність, а в 1993 р. від'ємний природний приріст вже досяг 180 тис. осіб [1]. Саме тому актуальності набуває проблема соціально-економічного

розвитку села. Забезпечення функціонування та розвитку соціальної сфери нашої країни є одним з головних завдань реформування аграрного сектору.

У сільській місцевості проживає близько третини населення України, зайнята п'ята частина працівників, сконцентровано майже чверть виробничих фондів. Тому невідкладним завданням на сучасному етапі є не тільки досягнення рівня економічного розвитку провідних країн, але й значне підвищення життєвого рівня українського населення як основного елемента соціально-економічної системи будь-якої держави. Важливим напрямком діяльності в межах цих завдань

є впровадження державної регіональної політики та пріоритет соціально-економічних питань у процесі державного управління на всіх рівнях [2].

Багато десятків років з українсько-го села виїжджали на постійне місце проживання до міст молоді люди. Наприклад, в окремих селах Київської області протягом багатьох років жоден випускник школи не залишився на роботу в селі. Врешті-решт це призвело не лише до знелюднення сіл, але й до того, що середній вік їхніх мешканців у багатьох областях почав наближатися до 60 років.

Мета дослідження - дослідити демографічні проблеми сільської місцевості Київської області та обґрунтувати підходи до їх картографічного моделювання.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій

Вперше в українській науці було покладено основи демогеографічного й етногеографічного картографування створенням «Атласу України і суміжних країв» В. Кубійовича, у якому з 150 карт 36 мали демо- і етнографічні сюжети. За спектром карт і діаграм, засобів картографування явищ, об'єктивністю відображення демо- і етнографічних характеристик населення атлас не мав собі подібних в Україні і в наступні періоди. За допомогою карт, графіків і діаграм розкриті: динамічні та структурні (віково-статеві, національні, соціальні тощо) особливості населення [8]. Зараз дослідженням демографічних процесів України займається багато наукових установ. Зокрема, вони ведуться в Інституті географії НАН України, Інституті сталого розвитку і природо-користування, Інституті аграрної економіки, Інституті демографії та соці-

льних досліджень[11]. Ці проблеми досліджують такі науковці: Гукалова І.В. [10], Грицевич В.С. [9], Е.М. Лібанова, академік НАН України, д.е.н., проф. [3]; О.М. Гладун, д.е.н.; Л.С. Лісогор, д.е.н.; Л.Г. Ткаченко, к.е.н.; Н.В. Ковтун, д.е.н., проф.; І.С. Марченко, к.е.н., М.А. Хвесик, О.М. Бородіна, Т.А. Заяць, В.І. Куценко та ін.

Виклад основного матеріалу

Під демографічною кризою слід розуміти глибоку деформацію відтворення населення, пов'язану з:

- надзвичайно низьким рівнем народжуваності (найнижчим за всю історію демографічних спостережень в Україні);

- низькою тривалістю життя (порівняно з сучасними світовими стандартами) та, відповідно, дуже високою смертністю (особливо чоловіків у працездатному віці);

- погіршенням якості населення (рівня здоров'я, освіти, соціальної структури тощо) [3].

При цьому не можна забувати, що деформація процесу відтворення населення відбувається на тлі високого рівня безробіття та міграційного впливу населення.

Сучасні соціально-демографічні процеси сільської місцевості мають свої особливості, які зумовлені різними чинниками. Їх можна розділити на:

- історико-демографічні (сформовані попереднім демографічним розвитком сільських територій);

- соціально-економічні (особливості соціально-економічного стану села);

- історико-культурні (глибоко вкорінені традиції сільського побуту).

Наведені чинники часто діють не поодиноці, вони накладаються, тому

формується додаткові деструктивні впливи на процеси відтворення населення [3]. Прикладами негативних чинників є такі процеси : інтенсивна міграція молоді, висока передчасна смертність чоловіків, що призвело до демографічної деградації сіл у більшості областей України.

На сьогоднішній день велика частина сільських населених пунктів перебуває за межею демографічного самовідтворення, багато з них просто зникають. Починаючи з 1970-х років і до сьогодні в середньому за рік втрачалось 82 сільських населених пунктів, тобто кожні 4-5 днів зникає одне село.

Найбільш актуальними демографічними проблемами зараз є: депопуляція; високий рівень старіння населення; низька народжуваність; погіршення стану здоров'я і скорочення середньої тривалості життя; руйнування системи сільського розселення;

деформація шлюбно-сімейних процесів та їх соціальні наслідки; відставання сільського населення за освітнім рівнем; міграційний вплив найбільш активної, інтелектуально і фізично розвиненої молоді та осіб середнього віку із сільської місцевості [3].

У табл. 1 наведені статистичні дані про чисельність населення Київської області за період 1995–2015 р.р. (за даними Головного управління статистики у Київській області).

Отже, через звужений спектр можливостей працевлаштування та незадовільну якість середовища життєдіяльності відбувається інтенсивна міграція освіченої й конкурентоспроможної частини селян, погіршується забезпеченість працівниками агропромислових та інших підприємств і закладів, розташованих у сільській місцевості. Посилюється небажання молоді постійно проживати на селі [2].

1. Чисельність населення Київської області за період 1995–2015 р.р.*

Роки	Чисельність наявного населення			Чисельність постійного населення		
	всього	у тому числі		всього	у тому числі	
		міське	сільське		чоловіки	жінки
1995	1911,6	1085,2	826,4	1920,1	884,6	1035,5
1996	1903,6	1080,6	823,0	1906,7	879,3	1027,4
1997	1894,1	1076,0	818,1	1893,9	874,1	1019,8
1998	1885,4	1071,1	814,3	1880,1	868,0	1012,1
1999	1875,6	1065,9	809,7	1868,4	863,2	1005,2
2000	1861,5	1058,7	802,8	1851,9	856,0	995,9
2001	1843,4	1059,7	783,7	1835,1	848,2	986,9
2002 ¹	1827,9	1053,5	774,4	1821,1	841,5	979,6
2003	1808,3	1049,4	758,9	1802,6	833,0	969,6
2004	1793,9	1051,5	742,4	1788,1	826,0	962,1
2005	1778,9	1050,1	728,8	1773,1	818,7	954,5
2006	1763,8	1049,7	714,1	1758,0	811,1	946,9
2007	1751,1	1050,4	700,7	1745,3	804,7	940,6
2008	1737,3	1048,8	688,5	1731,5	797,8	933,7
2009	1727,9	1049,8	678,1	1722,1	793,4	928,7
2010	1721,8	1052,1	669,7	1716,0	790,8	925,2
2011	1717,7	1053,6	664,1	1711,9	789,7	922,2
2012	1719,5	1059,1	660,5	1713,8	791,4	922,4
2013	1722,0	1064,8	657,2	1716,3	793,3	923,0
2014	1725,5	1070,2	655,3	1719,7	795,7	924,0
2015	1729,2	1075,2	654,0	1723,5		

*Джерело: Розраховано за даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року

**2. Основні показники ринку праці за період 2000-2014 р.р.
(за даними Головного управління статистики у Київській області)**

Роки	Середньо-облікова кількість штатних працівників ¹ , тис. осіб	Коефіцієнт обороту робочої сили ¹		Середньомісячна заробітна плата ¹		
		по прийому	по звільненню	номінальна		реальна, у % до попереднього року
		у % до середньооблікової кількості штатних працівників		гривень	у % до прожиткового мінімуму для працездатних осіб ²	
2000	468,6	18,9	23,6	241	83,8	...
2001	444,3	22,7	28,0	317	95,8	...
2002	421,9	25,2	29,6	378	103,6	115,9
2003	397,9	27,2	32,3	470	128,8	117,4
2004	388,5	29,7	31,7	592	153,1	120,8
2005	391,5	29,5	32,5	811	179,0	119,4
2006	392,8	31,1	33,7	1058	209,5	117,4
2007	396,4	32,1	34,2	1362	239,8	114,2
2008	390,6	29,1	35,0	1852	276,8	107,7
2009	369,8	23,8	29,7	1987	267,1	92,3
2010	383,0	28,6	30,1	2295	248,9	107,9
2011	382,3	30,3	33,9	2761	275,0	113,3
2012	384,5	28,6	32,5	3157	278,4	114,4
2013	369,5	29,1	35,3	3351	275,2	107,2
2014	362,4	26,5	33,5	3489	286,5	91,8

¹ До 2009р. включно дані наведено без урахування найманих працівників статистично малих підприємств та зайнятих у фізичних осіб-підприємців, за 2010р. – по підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

² Показник розраховано до розміру прожиткового мінімуму, що діяв у грудні відповідного року.

У проведенні суспільно-географічних досліджень просторово-часових особливостей об'єкта дослідження важливим є застосування картографічного моделювання демографічних і соціальних процесів, суть якого полягає в побудові та використанні картографічних моделей для аналізу просторово розподілених явищ [6]. Використання картографічного методу дозволяє отримувати якісні та кількісні характеристики досліджуваних процесів; аналізувати взаємозв'язок і взаємодії в геосистемах, їх динаміку й еволюцію в часі і просторі; встановлювати тенденції розвитку та прогнозувати майбутні стани соціогеосистем різного ієрархічного рівня.

Як відомо, демографічна характеристика є однією з основних характеристик населення. Її суть полягає у висвітленні стану і відтворення населення: його статево-вікової і шлюбно-сімейної структури, динаміки природного та міграційного приросту населення [4]. Характеристики динаміки основних демографічних процесів мають найважливіше значення для оцінки і прогнозу розвитку населення, оцінки трудових ресурсів, формування суджень про загальний рівень та якість життя населення та ін.

Для карт динаміки населення традиційно виділяють чотири види показників:

- синтез показників у межах характеристик демографічного процесу;
- групування показників в межах одного демографічного процесу;

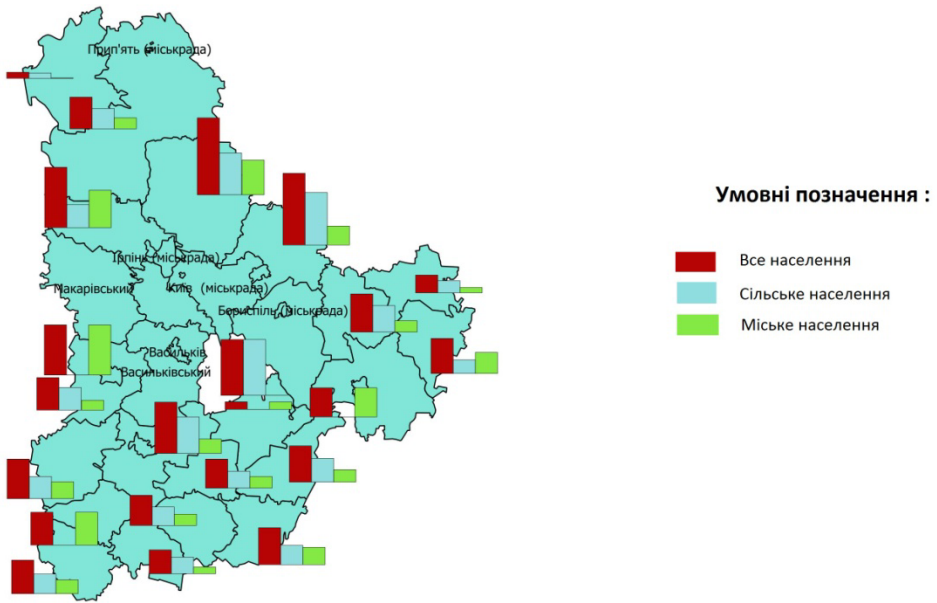
- об'єднання показників різних демографічних процесів;

- групування показників різних підсистем демографічного процесу

3. Чисельність населення на 1 квітня 2015 року та середня за січень–березень 2015 року (за даними Головного управління статистики у Київській області), осіб

Область, місто, район	Чисельність населення на 1 квітня 2015 року			Середня чисельність населення за січень–березень 2015 року		
	все населення	у тому числі		все населення	у тому числі	
		міське	сільське		міське	сільське
Київська область	1729192	1075819	653373	1729213	1075509	653704
у т.ч.						
м. Біла Церква	210923	210923	–	211026	211026	–
м. Березань	16568	16568	–	16587	16587	–
м. Бориспіль	60899	60899	–	60871	60871	–
м. Бровари	99850	99850	–	99736	99736	–
м. Васильків	37284	37284	–	37268	37268	–
м. Буча	31238	31238	–	31155	31155	–
Ірпінь (міськрада)	81892	81892	–	81660	81660	–
Обухів (міськрада)	33740	33305	435	33741	33305	436
м. Пеяслав-Хмельницький	27693	27693	–	27722	27722	–
м. Фастів	47776	47776	–	47822	47822	–
м. Ржищів	7499	7499	–	7504	7504	–
м. Славутич	25043	25043	–	25019	25019	–
Адмінрайони						
Баришівський	36102	11001	25101	36145	10998	25147
Білоцерківський	48578	13742	34836	48612	13753	34859
Богуславський	35054	16711	18343	35085	16705	18380
Бориспільський	53183	–	53183	53189	–	53189
Бородянський	57396	35460	21936	57433	35472	21961
Броварський	68019	18140	49879	68087	18137	49950
Васильківський	57857	21763	36094	57869	21755	36114
Володарський	17588	6214	11374	17626	6220	11406
Вишгородський	73135	33296	39839	73065	33213	39852
Згурівський	16858	5238	11620	16895	5249	11646
Іванківський	30186	10585	19601	30202	10585	19617
Кагарлицький	33551	13723	19828	33606	13729	19877
Києво-Святошинський	167213	78430	88783	166742	78377	88365
Макарівський	37022	11529	25493	37066	11532	25534
Миронівський	34486	11791	22695	34527	11801	22726
Обухівський	35862	19307	16555	35886	19304	16582
Переяслав-Хмельницький	28397	–	28397	28457	–	28457
Поліський	5800	643	5157	5800	645	5155
Рокитнянський	27638	11285	16353	27683	11295	16388
Сквирський	37508	16400	21108	37574	16431	21143
Ставищенський	22533	6723	15810	22587	6736	15851
Таращанський	28703	11052	17651	28739	11060	17679
Тетіївський	31931	13248	18683	31943	13234	18709
Фастівський	30836	9376	21460	30879	9391	21488
Яготинський	33351	20192	13159	33405	20212	13193

Ці дані відображені на рис.

**Рис. Чисельність населення Київської області
(середня за січень–березень 2015 року)**

Важливу роль у дослідженні демографічних явищ і процесів відіграє картографічний метод дослідження. Отримані внаслідок картографічного відображення демографічних показників результати є зручним засобом дослідження, порівняння та аналізу динаміки демографічних процесів на території досліджуваного регіону чи об'єкту. В цілому, карти демографічної ситуації є надійним інструментом для комплексного аналізу демографічних процесів, який дозволяє оцінити їх масштаби та наслідки у просторово-часовому аспекті [5].

Демографічні карти відносно прості за змістом і найчастіше представляють собою прості картограми і картодіаграми. Існують способи синтезування демографічних показників - виділення окремих типів динаміки населення за частковими аналітичними показниками. Традиційно на демографічних картах способом картогра-

ми представляють типологію регіонів за значимістю процесів механічного та природного руху в динаміці чисельності населення, щільність або чисельність населення, спрямованість зміни основних кількісних характеристик та ін.

Взагалі, існують такі основні способи картографічного зображення: значки, лінійні знаки, ізолінії, якісний фон, локалізовані діаграми, точковий спосіб, ареали, знаки руху, картодіаграми і картограми. І всі вони використовуються при відображенні демографічної інформації [7].

Способом картодіаграми відображають основні показники, що характеризують процес відтворення: загальний коефіцієнт народжуваності, загальний коефіцієнт смертності; дитяча смертність, очікувана тривалість життя при народженні, демографічне навантаження; статева та

вікова структура і т.п.[4]. Найбільш широко використовуються:

- секторна діаграма для відображення показників, які охоплюють все населення (наприклад, його статевовікову структуру);

- стовпчикова діаграма для порівняння величини основних демографічних показників [4].

Виданням карт різної тематики, в тому числі і соціально-демографічних, в Україні нині займаються багато організацій. Провідне місце належить державному науково-виробничому підприємству «Картографія», тематика видань якого охоплює практично всі види картографічної продукції, у т.ч. глобуси та рельєфні карти. Видавцями карт також є державні підприємства «Аерогеодезія», «Східгеоінформ» та ін. Вже має свою історію приватне картографічне видавництво «Мапа», яке готує картографічні твори різного призначення. Утверджує себе на ринку ЗАТ «Інститут передових технологій».

Висновки

За останні роки техногенні катастрофи та різке зниження рівня життя населення призвели до погіршення його здоров'я, високої смертності (особливо в працездатному віці) та надзвичайного спаду народжуваності. Недосконалість функціонування ринку праці та житла спричиняє зневіреність людей у майбутньому, що, у свою чергу, виливається в соціальну апатію і недовір'я до влади. Масштабним є виїзд на роботу, а згодом і на постійне місце проживання за кордон фахівців найрізноманітнішої кваліфікації.

Для того, щоб подолати демографічну кризу, потрібно ліквідувати її причину, що криється в недосконалій

системі господарювання. Молодь може переселятися з міст у села тільки у власні фермерські господарства і на власну, приватну землю, яку буде легше обробляти.

В подальшому потрібно детальніше дослідити соціально-демографічні проблеми села, створити їх картографічні моделі, що допоможе краще зрозуміти це питання та знайти раціональні шляхи вирішення. Результати дослідження є науково-методичною основою для інформаційного сприяння і суспільно-географічному вирішенню демографічних проблем на рівні адміністративної області нашої держави.

Список літератури

1. *Лібанова Е.М.* Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 468 с.
2. *Аникина Е.М.* Карты демографической ситуации // Вестник Московского университета. – 2006. – № 4. – С. 51-55.
3. *Шевчук П.Є.* Стратегічні пріоритети подолання демографічної кризи в Україні. - К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 468 с.
4. *Вісьтак О.І.* Суспільно-географічні дослідження українських вчених Галичини у міжвоєнний період (1919-1939 р.р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02. «Економічна та соціальна географія» / О.І. Вісьтак. – Львів, 2001. – 21 с.
5. *Грицевич В.С.* Функціонально-територіальний підхід до атласного картографування руху населення / В.С. Грицевич // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку. Зб. матеріалів V всеукраїнської науково-практичної конференції «Національні атласи у формуванні гло-

- бального інформаційного простору» . – К. : ДНВП «Картографія», 2012. – С. 42–44.
6. Гукалова І.В. Якість життя населення України: теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження : Дис... д-ра наук: 11.00.02 - К., 2008.
 7. Населення України. Імперативи демографічного старіння. - К. : ВД «АДЕФ-Україна», 2014. - 288 с.
 8. Лібанова Е.М. Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь / Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. – К. : 2013.
 9. Черенько Л.М. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л.М. Черенько, О.В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової. – У 2-х томах. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 436 с.
 10. Лібанова Е.М., Хвесик М.А. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН України М.А. Хвесика. - К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. - 776 с.
 11. Бородіна О.М. Концептуальні засади соціально-екологічного розвитку сільських територій / [Бородіна О.М., Заяць Т.А., Куценко В.І. та ін.] ; за наук. ред.

Я.В. Остафійчука ; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 48 с.

* * *

В статье рассмотрены демографические проблемы сельских территорий Украины, их влияние на развитие села в целом. Определены пути преодоления этих проблем, обоснованы подходы к их картографическому моделированию, приведены возможные перспективы развития сел.

Ключевые слова: *сельская местность, демографический кризис сельских поселений, метод картографического моделирования, демографические карты.*

* * *

The article discusses the demographic problems of village territories of Ukraine, their impact on rural development in general. The ways of overcoming these problems, grounded approaches to their cartographic modeling, shows the possible prospects of development of villages.

Keywords: *village, demographic crisis of rural settlements, a method of cartographic modeling, demographic map.*